

Olterterperkring Cursus B, 18 februari 2019

Thema: *'Gij zult niet doden'*
Over het zesde gebod.

Drs. Bram Grandia.

Context : Dood is in ons bloed, dood voor onze ogen.

Eerst iets over de context waarin ik spreek. Terwijl scholieren demonstreren op het Binnenhof, vergaderen ministers van defensie over het opzeggen van het INF-akkoord. De wapen- wedloop was al een feit, maar is nu nog meer een feit. 'Nood- zakelijk' omdat de 'ander', in de eerste plaats de Rus ons bedreigt. Ik denk terug aan gezang 359 LB van Muus Jacobse:

- 1 *Midden in de dood
zijn wij in het leven,
want Een breekt het brood
om met ons te leven
midden in de dood.*
- 2 *Dood is in ons bloed,
dood voor onze ogen,
maar Hij geeft ons moed,
dat wij leven mogen
met de dood in 't bloed.*

In zijn toelichting ¹op dit lied schrijft Muus Jacobse: "Als vrij gedicht geschreven onder de indruk van de hervatting van de kernbomexperimenten in de dampkring in 1961. Nog nóóit, ook niet in de oorlogstijd, had ik mij zo 'midden in de dood' gevoeld, zo 'met de dood in 't bloed'. Toen moest ik denken aan de middeleeuwse antifoon 'Media vita in morte sumus' (midden in het leven zijn wij in de dood), door Luther vertaald –of liever naar een al bestaande Duitse vertaling bewerkt- als: 'Mitten wir im Leben sind mit dem Tod umfangen'." Dit lied is door zijn toelichting nog meer tot me gaan spreken. Kernwapens zijn slecht voor het milieu. Was het in de Koude Oorlog nog de communist die onze vijand was, nu is het dreigende Rus. Kan het zijn dat de Rus zich bedreigd voelt na de val van de muur en het uiteenvallen van het Warschau- pact? Mag de ander aan het woord komen of is het pleit van het eigen westers gelijk bij voorbaat beslecht? Afgelopen woensdagavond na de bloedstollende wedstrijd in de Arena tussen Ajax en Real Madrid dacht ik : Waar is op internationaal gebied de onafhankelijke scheidsrechter die als hij of zij er niet uit komt ook de videoscheidsrechter nog kan raad- plegen?

---

¹ Een compendium van achtergrondinformatie bij de 491 gezangen uit het Liedboek voor de Kerken. Samengesteld door de Prof. Dr. G. van der Leeuw-Stichting, Amsterdam 1977 p.818.

Onderzoek ter plekke, nog beter inzoomen op wat werkelijk gebeurt. Kan het zijn dat in de bijbel God die rol vervult? De God die aan het licht brengt wat in het donker gebeurt? De God die ons een van de belangrijkste spelregels/aanwijzingen ten leven geeft: 'Gij zult niet doodslaan'. Of is het 'Gij zult niet moorden'?

1. 'Gij zult niet doden' of 'Gij zult niet moorden'?

Het gebod om niet te doden/c.q. te moorden vinden we in Exodus 20: 13 en Deuteronomium 5:17. 'Gij zult niet doodslaan', staat in de NBG-vertaling (1951). 'Pleeg geen moord' vertaalt de NBV. 'Beneem niemand wederrechtelijk het leven', vertaalt professor Koole in zijn boekje over de tien geboden.² N.A. van Uchelen schrijft in zijn commentaar bij Ex.20:13: *"De achtergrond van dit gebod is, dat de mens niet het recht in eigen hand mag nemen. Het op eigen gezag vergelding zoeken en daarbij opzettelijk of onopzettelijk een medemens doden, tast de levensgemeenschap aan. Bloed vergoten door wederrechtelijke doodslag lokt blinde wraak uit en roept tot God (vergelijk Gen.4:10). Nu het volk geschapen is en 'met al deze woorden' het profiel is geschetst, moet het leven naar Gods wil gewaarborgd zijn"*.

Niek Schuman schrijft : *"Het zesde woord keert zich tegen de liquidatie van een ander ter wille van jezelf. Daardoor wordt niet alleen onschuldig bloed vergoten, dat van de aardbodem af blijft roepen tot God, maar zulk een daad tast ook de levensgemeenschap als geheel aan"*.³

Het gebruikte woord in het Hebreeuws is 'Ratsah'. Om de vertaling van dat woord is heel wat te doen. Als ik mijn Hebreeuws woordenboek (Koehler-Baumgartner) opsla vind ik als vertaling : Doden. Na het noemen van alle Schriftplaatsen waar het woord voorkomt, lees ik: 'Het onderscheid tussen moord met voorbedachte rade en niet bedoelde doodslag ontbreekt.' Dat is interessant. In het woordenboek van Gesenius lees ik bij het 'ratsach': Zerbrechen, zerstossen, zermalmen (stuk breken, fijn stampen, vermorzelen), doden, doodslaan, moorden. Het zelfstandig naamwoord Rètsach vertaalt Gesenius op de ene plaats (Ps.42:11) met 'vermorzeling', verplettering én op de andere plaats (Ez.21:27) met geschreeuw. Koehler/Baumgartner vertaalt het woord beide keren met 'moord'. Ik heb al die 'Ratsachplaatsen' opgezocht. Ze staan hier in mijn tekst, maar ik sla ze nu over. Ik deel de conclusie van Koehler Baumgartner dat je op grond van alle Bijbelplaatsen niet zo maar kunt concluderen dat moorden de enig juiste vertaling is.

Overzicht van de vertalingen:

(NB wie dit wil overslaan, kan verder lezen op pag.8!)

Het woord rètsach komt twee keer voor : Ps.42: 11 NV:

---

²J.L. Koole, De tien geboden, 95. Baarn 1964

³N.A. Schuman, *Voortvarend en Vierend. Stap voor stap door het boek Exodus*, 78, Delft 1985.

*Met in mijn beenderen een doodssteek
11 tarten mij die mij benauwen,- ☆
doordat ze tot mij zeggen heel de dag:
waar is nu je God?!*

*NBV: ¹¹Mij gaat door merg en been
hoon van mijn belagers,
want ze zeggen heel de dag:
'Waar is dan je God?'*

de

De andere plaats is: Ezechiël 21,27 NV: schreeuw/krijggeschreeuw.

*in zijn rechterhand
zal de lotpijl van Jeruzalem zijn:
om er stormrammen neer te zetten,
om er een mond open te trekken
met moord-en-brand,
om er een stem te verheffen met geschal,-
om stormrammen neer te zetten bij poorten,
om een wal op te werpen,
om een schans te bouwen;*

NBV: ²⁷Rechts ligt het lot van Jeruzalem. Hij zal de stad met stormram -men aanvallen, hij zal zijn mond openen in een strijdkreet, hij zal zijn stem in krijgsgeschreeuw verheffen. Hij laat de stormrammen tegen de poorten beuken, hij maakt een bestormingsdam, hij werpt een belegeringswal op.

Ik ben zelf al die Ratsach-plaatsen nagegaan om te kijken of het zo is dat er niet een eenduidige keuze is voor één vertaling. Als we kijken naar de werkwoordsvormen dan zien we:

Exodus 20: 13 NV: Niet doodslaan zul je;

Deut. 5: 17 NV: Niet doodslaan zul je;

Jer.7:9 NV:

*Stelen, doodslaan en vreemdgaan,
op leugens een eed zweren
en wierook brengen aan de baäl,-
en andere goden achterna gaan
die ge niet kent,*

Hosea 4: 2 NV:

maar vloeken en liegen,
moorden, stelen en vreemdgaan,-
dat alles is uitgebroken,
en het ene bloedbad
reikt tot het andere bloedbad!

Het is in deze teksten niet duidelijk of je doden of moorden moet vertalen. Het kan allebei.
Het NBV vertaalt ratsach op alle vier de plaatsen met 'moorden'.

Op één plaats gaat het om de *actie van een dier*: Spreuken 22:13 NV:

Een luiaard zal zeggen:
daar buiten loopt een leeuw!-
midden op de pleinen
kan ik worden vermoord!

Hier vertaalt de NBV: 'Verscheuren'.

Op één plaats gaat het over een *gebeurtenis in het kader van een rechtszaak*: Numeri 35:29-30 NV:

Wezen zullen deze geboden voor u
29 een inzetting van recht
voor al uw generaties,-
overal waar ge u zult neerzetten.
Al wie een levende ziel neerslaat
naar zeggen van getuigen:
men mag de doodslager doodslaan;
30 maar één enkele getuige
kan niet zoveel verklaren
tegen een levende ziel
dat die zou moeten sterven.

De NBV vertaalt met 'ter dood brengen':³⁰ Als iemand een ander gedood heeft, mag hij
alleen op grond van getuigenverklaringen. Als iemand een ander gedood heeft, mag hij
alleen op grond van getuigenverklaringen ter dood gebracht worden, maar de verklaring van
één getuige is niet voldoende om iemand ter dood te veroordelen

Op één plaats gaat het over een *gesanctioneerde doodslag*: Num. 35:26-28 NV

Als de doodslager erop uittrekt
26 en het gebied van zijn asielstad uitgaat
waarheen hij was gevlucht,-
27 zal de lossen van het bloed hem vinden

buiten het gebied van zijn asielstad,-
en zal de lossen van het bloed
de doodslager doodslaan,
dan is dat voor hem géén bloedschuld.

Want in de stad waar hij asiel heeft
moet hij zich neerzetten
28 tot de dood van de hogepriester;
en pas ná de dood van de hogepriester
mag de doodslager terugkeren
naar het land waar zijn eigendom is.

De NBV vertaalt hier met 'doden' : ²⁶Maar begeeft de dader zich ook maar even buiten de grenzen van de vrijplaats waarheen hij is uitgeweken ²⁷en treft de bloedwreker hem dan buiten die vrijplaats aan en **doodt** hij hem, dan laadt de bloedwreker daarmee geen bloedschuld op zich.

Op één plaats gaat het over moord die iemand anders georganiseerd heeft, maar waarvan het bloed aan de handen van koning Achab kleeft: 1 Koningen 21:19 NV:

spreken zul je tot hem en zeggen:
zo heeft gezegd de Ene:
je hebt vermoord en beërfd;
spreken zul je tot hem en zeggen:
19 zo heeft gezegd de Ene:
op de plaats
waar de honden Nabots bloed hebben gelikt
zullen de honden jouw bloed oplikken,
ook dat van jou!

De NBV vertaalt : ¹⁹Zeg tegen hem: "Dit zegt de HEER: **Je hebt een moord gepleegd** en je het bezit van een ander toegeëigend." Zeg hem ook: "Dit zegt de HEER: Op de plaats waar de honden het bloed van Nabot hebben opgelikt, zullen ze ook jouw bloed oplikken."

Psalm 62: 4 NV :

Tot wanneer stormt ge los op een man,
vermoordt ge hem met u allen
als een wankelende wand,
een omgestoten
muur?

NBV vertaalt 'met de dood bedreigen':

⁴Hoe lang nog vallen jullie aan op één man
en bedreigen jullie hem met de dood?
Hij is als een muur die omvalt,
als een wal die op instorten staat.

Er zijn drie teksten waarin het duidelijk om moord gaat :

Hosea 6:9 NV

Zoals roversbenden iemand verbeiden,
is het priesterverband;
mogen ze hen op weg naar Sjechem vermoorden,-
omdat ze hoererij hebben begaan!-

De NBV vertaalt : De priesters liggen als een bende rovers op de loer, **plegen moorden** op de weg naar Sichem. Gruwelijk is het wat ze doen!

Psalm 94: 6 NV :

weduwwrouw en zwerver wurgen,
weeskinderen vermoorden?-

NBV vertaalt hier met 'doden':

⁵Zij vertrappen uw volk, HEER,
onderdrukken uw liefste bezit,
⁶weduwen en vreemdelingen **doden**
ze, kinderen zonder vader brengen
ze om.

Deut. 22 : 26 NV :

aan het meisje zul je niets doen,
er rust geen doodzonde op het
meisje,-
want net als wanneer iemand
opstaat tegen zijn naaste
en hem, lijf-en-ziel, **doodslaat**,
zo is het met deze zaak;

De NBV vertaalt met 'ter dood
brengen': ⁶en gaat het meisje
vrijuit, want zij heeft niets gedaan
waarvoor ze **ter dood gebracht**
zou moeten worden.)

Conclusie : Op grond van bovenstaande teksten is niet duidelijk waarom Ratsach altijd met 'moorden' vertaald moet worden. Doden, doodslag is ook een goede vertaling.

2. Aantal auteurs over het zesde gebod

Ik dacht na deze eerste verkenning: Laat ik eens een aantal boeken openslaan die ik in mijn boekenkast heb staan over de tien geboden.

1. Als eerste sla ik het boek van de joodse journalist en godsdienstwetenschapper Schalom Ben-Chorin (1913-1999) over de tien woorden open.⁴ , **De tien woorden** (Baarn 1988) open.

Schalom ben Chorin begint zijn hoofdstuk 'Eerbied voor het leven' (over het zesde gebod) met de zin 'Gij zult niet moorden' (Ex.20:13). Hij schrijft: 'Met het kernachtige verbod om te moorden begint de tweede tafel van het verbond'(..) Dit gebod, dat de 'eerbied voor het leven'(Albert Schweitzer) verordent, wordt gewoonlijk vertaald met "Gij zult niet doden', maar dat is niet juist, want de Hebreeuwse term 'thirzach' betekent moorden en is afgeleid van 'retzach' moord. Het bijbels recht kent zonder meer gevallen waarin het doden geoorloofd, ja zelfs verplicht is'⁵ . Vervolgens gaat Ben Chorin op een van die plaatsen in nl. op 1 Samuël waar koning Saul het leven van koning Agag de Amalekiet wil sparen. Misschien heeft u in deze kring dat verhaal al eens gelezen. Het lijkt me meer dan genoeg voor één avond. Uit het feit dat de profeet Samuël koning Agag doodt, zijn hoofd afhakt ten overstaan van de Heer, zoals we lezen in 1 Samuël 16: 33 concludeert Ben Chorin 'dat in het vroege Hebreeuwse denken het doden nog werd beschouwd als een mogelijkheid die toegestaan was, terwijl een moord als een onwettige daad van willekeur ten strengste verboden blijft en op zijn beurt slechts met bloed vergolden kan worden'.⁶ Ben Chorin schrijft even verder in zijn hoofdstuk over 'Gij zult niet moorden': 'De foutieve vertaling 'Gij zult niet doden' is zo diep geworteld geraakt in het taalkundig bewustzijn van christelijke theologen dat dit hier en daar geleid heeft tot verdraaiingen van de oertekst. Een merkwaardig voorbeeld hiervan is een passage uit een ooit beroemd geworden lezing van Friedrich Delitzsch over 'Bibel und Babel' (Stuttgart 1903, p.26) : 'Of zou iemand het wagen te beweren dat de driemaal heilige God, die met zijn eigen vingers *lo tiqtol* 'Gij zult niet doodslaan in de stenen tafel heeft gegrift, in één adem de bloedwraak zou hebben gesanctioneerd...'. Ben Chorin gaat verder en schrijft: "De enormiteit van dit citaat is, dat er nergens in de masoretische tekst 'lo tiqtol' (gij zult niet doden) staat; integendeel de tekst luidt 'lo thirzach'. De misser van Delitzsch is makkelijk te verklaren. Enerzijds was de formulering 'Gij zult niet doden' voor hem vanzelfsprekend, anderzijds worden tot op de dag van vandaag in de theologische seminaries in Duitsland de Hebreeuwse werkwoordsvormen geoefend aan de hand van het

---

⁴ Schalom Ben-Chorin, *De tien woorden*, Baarn 1988, 81-92.

⁵ A.w. , 81.

⁶ A.w., 81.

woord 'qatol' (doden). Het gebod in de decaloog spreekt echter ondubbelzinnig van moord en onderscheidt die van opzettelijke doodslag (Deut.19:6 e.v.).⁷

2. André Chouraqui schrijft in zijn boek over de tien geboden⁸: “De semantiek leert ons hoe belangrijk de vertaling is voor de interpretatie van dit gebod. In het Hebreeuws staat het gebruikte werkwoord **ratsah**, voor moord met voorbedachten rade. Deze vertaling heeft als enige verdienste dat hij de exacte betekenis van het Hebreeuws weergeeft.”⁹
3. Marcus van Loopik schrijft in zijn boek over de tien woorden in de Mekhilta¹⁰: **De tien woorden in de Mekhilta** (Delft 1987).

De tekst in de Mekhilta is : VII,1. “*Je zult niet moorden* (Ex.20,13)-waarom is dit gezegd? Omdat de Schrift zegt: ‘Wie het bloed van een mens vergiet (diens bloed zal door een mens vergoten worden)’ (Gen.9,6), Wij hebben (daar in Gen. 9,6) gehoord van een straf, van een waarschuwing hebben wij niet gehoord! De Schrift leert : “Je zult niet moorden.’

Van Loopik geeft als commentaar : *Het onderscheid tussen moorden en doden*.

“Een door en door ingeburgerde vertaling van Ex.20:13 is :Je zult niet doden. Deze vertaling is onjuist. De gebruikte Hebreeuwse formulering maakt de vertaling ‘Jij zult niet moorden’ noodzakelijk”.¹¹

4. Ik neem het boekje van de RK theoloog Alfons Deissler over de tien geboden.¹² Hij schrijft: “Gij zult niet doden! (Deut.5,17). De gebruikelijke vertaling : ‘Gij zult niet doden’ is oorzaak dat het hier gebruikte werkwoord verkeerd kan worden uitgelegd. Tegenstanders van de krijgsdienst en van de doodstraf beroepen zich dikwijls op dit ‘niet doden’. Er zijn zelfs fanatieke vegetariërs die dit verbod als argument gebruiken tegen het doden van dieren. Een tekst uit zijn onmiddellijk verband rukken brengt altijd het grote gevaar met zich mee hem totaal verkeerd te verstaan. Het Hebreeuwse werkwoord ‘rasjach’ wordt uitsluitend gebruikt voor het doden van een mens of dit nu gebeurt met voorbedachten rade of uit grove nalatigheid. Het woord ‘moord’ geeft beter het privé-karakter van de handeling weer, zoals dat besloten ligt in het Hebreeuwse woord. De vertaling ‘moorden’ is juist en daarom minder vatbaar voor verkeerde uitleg dan ‘doden’.”¹³
5. Ik neem tot slot het derde deel van het boek van Dr. F.H. von Meyenfeldt over de tien geboden.¹⁴ Hij schrijft : “Het Hebreeuws heeft meer dan één woord om het ‘doden’ aan te duiden. Het hier in het zesde gebod gebruikte woord spreekt eigenlijk

---

⁷ A.w., 82,83.

⁸ A.Chouraqui, *De tien geboden anno nu*, Amsterdam 2000

⁹ A.w.,138.

¹⁰ M. van Loopik, *De tien woorden in de Mekhilta*, Delft 1987.

¹¹ A.w.,134,135.

¹² Alfons Deissler, *God bevrijdt. De tien geboden een poging tot nieuw verstaan*. Boxtel 1976, .58-66.

¹³ Deissler a.w.,.58.

¹⁴ Dr.F.H. von Meyenfeldt. *Tien tegen een. Tien geboden, één geest*. Deel 3: het vijfde en zesde gebod. Hilversum 1980

van 'moord'. 'manslag' en van het gewelddadige doden zoals dat in de bloedwraak gebeurde."

Conclusie: Op grond van dit alles begin je te lezen met de waarschuwing van de auteurs dat de vertaling van het gebod zoals we die van jongs af aan gehoord hebben niet klopt.

6. Waarom de woordenboeken anders spreken ?

Het fascinerende is dat de woordenboeken anders spreken. De vertaling is niet zo helder als veel schrijvers van de boeken over de tien geboden willen. Hoe kan dat? Ik vermoed vanwege een groot belang. Het grote belang om het doden niet in Gods verdomhoekje te krijgen. Elke auteur haast zich om te zeggen dat er situaties zijn waarin er gedood moet worden. Het lijkt er op dat deze strijd tot in de bijbelvertalingen wordt uitgevochten. Sterker nog de strijd wordt beslist door het woord 'doden' te vervangen door 'moorden'. Dat is de makkelijkste oplossing.

7. W.A. Bailey Een aanval op een bijbeltekst: Van doden naar moorden?

Een week geleden begon ik met die vraag over de juiste vertaling in mijn hoofd te googelen. Ik stuitte op de titel van een boekje van Professor Wilma Ann Bailey met de uitdagende titel 'Je zult niet doden of je zult niet moorden? Aanval op een bijbeltekst.'¹⁵ Bailey laat zien dat tussen 1960 en 1990 tenminste 6 Engelse Bijbelvertalingen verschijnen die liever 'Gij zult niet moorden' vertalen dan 'Gij zult niet doden.'

Kijken we naar de Nederlandse bijbelvertalingen dan zien we een soortgelijke ontwikkeling:

SV 1637 : gij en sult niet doodslaan

NBG 1951 : Gij zult niet doodslaan

NBV : Pleeg geen moord

WV

2012 : U zult niet doden

SV 1977 : Gij zult niet doodslaan

GN 1996 : Bega geen moord

Bijbel in gewone taal : Bega geen moord

Conclusie: Bailey constateert dat de argumentatielijn om via Ratsach tot een eenduidige vertaling 'moord' te komen eenvoudig niet klopt. Zij toont ook aan dat desondanks de meeste moderne bijbelvertalingen 'gij zult niet moorden' vertalen.

8. Waarom die strijd om de vertaling? Van doden naar moorden?

Doden is breder dan moorden. Ik zie er naar uit om het bestelde boekje van Bailey te lezen, maar ik moet nog een aantal weken verwachten. In haar boekje besteedt ze aandacht aan de vertaling van Exodus 20:13 binnen verschillende kerkdenominaties en binnen het jodendom. Bailey stelt dat de belangrijkste protestantse tradities in het begin van de twintigste eeuw bepaald niet dicht bij het pacifisme stonden. Dat heeft volgens Bailey te maken met de positie van het zijn van een staatskerk. In hun Bijbelvertalingen maakten die

---

¹⁵ "You shall not kill" or "You shall not murder"? The assault on a biblical Text. Collegeville 2005.

protestantse tradities dezelfde beweging als die van vele evangelicals van 'Gij zult niet doden' naar 'gij zult niet moorden'. Zo steunden ze de politieke positie van de meerderheid van hun gemeenteleden die het voeren van oorlogen en het voltrekken van de doodstraf ondersteunen. Dit in tegenstelling tot de methodisten, baptisten en doopsgezinden die een minder militante positie innemen als het om het voeren van oorlog en het voltrekken van de doodstraf gaat.

Bailey maakt duidelijk dat er een zelfde verschuiving in joodse bijbelvertalingen heeft plaatsgevonden sinds 1917. Er is in de joodse traditie een discussie over de wijdte van het gebod. Bailey zegt dat heel veel discussie over oorlog en doodstraf binnen de joodse traditie puur theoretisch was, omdat joden geen macht bezaten oorlog te voeren en de doodstraf uit te voeren. Dit verandert na de stichting van de staat Israël. Een militaristische staat volgens Bailey, maar wel tegen de doodstraf.

Het katholicisme is constant in haar bijbelvertalingen. Binnen de RK traditie gaat het steeds om 'doden'.

Ik ben heel benieuwd naar het boek van professor Bailey. Ik denk verder n.a.v die verschillende vertalingen. De vertaling 'Gij zult niet doden' ligt velen als een steen op de maag. Laat die steen maar liggen, denk ik dan.. Door middel van een andere vertaling je eigen positie legitimeren is de oplossing niet. 'Gij zult niet doden', vraagt om nadere uitleg. Ik stuurde professor Bailey een mail waarin ik zei wat ik zelf gevonden had en vroeg haar of dat overeenkomt met haar bevindingen. Wat is er aan de hand professor? Ik kreeg een mail terug waarin ze schrijft dat het verschil in vertalingen te maken heeft met de vooroordelen van de vertalers.

Conclusie van Bailey: De meeste vertalers willen de legale dood in oorlogsvoering of in executies beschermen.¹⁶ Door 'gij zult niet moorden' te lezen spreek je over 'illegaal doden' en stel je het zgn. legale doden niet ter discussie.

9. Verlangen om te doden

In mijn titel spreek ik over het verlangen om de ander te doden. We zullen steeds op zoek moeten gaan naar dat verlangen. Ik kwam het de afgelopen weken tegen in het verlangen

---

¹⁶ " Dear Rev. Grandia, You are correct. In terms of the word used, there is no difference between kill and murder. The text may make a distinction by using additional words that indicate that the killing was unlawful and/ or premeditated. The word Ratsach is used broadly to refer to a variety of types of killing as your research indicates. I believe that the commandment is meant to condemn all kinds of killing of humans whether legally or illegally (the word is not used in contexts where people kill animals though it is used once in a hypothetical situation where an animal kills a human). The difference in the translations represent the biases of the translators. Most Bible translators have wanted to protect legal killings in war or executions. The translation "murder" reduces the condemnation in the commandment to illegal killing. Shalom, Wilma Bailey "

van Kain om Abel uit de weg te ruimen, ik kwam het tegen in het verhaal over de verkrachting van Dina door Sichem in Genesis 34. Dat zou ook een mooi thema zijn voor een aparte avond. Hoe lees je zo'n verhaal? Wat zijn er voor verschillende lezingen en wat doen die met ons? Ik las het in de context van een week samen optrekken met de Palestijnse Lutherse geweldloze vredesactivist Daoud Nassar. Ik dacht bij eerste lezing: Stel je voor dat die slachtpartij door Dina's broers Simeon en Levi onder de Chivvieten niet had plaatsgevonden? Ik weet het, direct staan vele uitleggers klaar om te zeggen dat dit wel moest. Zij steunen de positie van Simeon en Levi die aan hun vader vragen : 'Moesten we onze zuster dan als een hoer laten behandelen?' (31). Ik denk aan de zegen van Jakob over zijn zonen, waarin hij over Simeon en Levi zegt :

*⁵Simeon en Levi zijn altijd samen,
zij beramen niets dan geweld.*

⁶Ik wil niet deelnemen aan hun beraad,

*op hun bijeenkomsten wil ik niet zijn.
In woede ontstoken doden zij mannen,
moedwillig verlammen ze stieren.*

*⁷Vervloekt zij hun grimmige woede,
vervloekt hun ontembare razernij.
Ik zal hen verstrooien over Jakobs volk,
hen over Israël verspreiden.¹⁷*

Hoe samen te leven zonder slachtpartij ? Dat is een actuele vraag als het vandáág om Israël en Palestina gaat.

10. We kunnen ook het zesde gebod niet lezen onder te beginnen bij het begin :

Exodus 20¹ : Toen sprak God deze woorden: ²'Ik ben de HEER, uw God, die u uit Egypte, uit de slavernij, heeft bevrijd.

Ook uit de slavernij van de dood. Anders gezegd die slavernij is verbonden met het doden van de ander. Heel scherp wordt dat getekend in het begin van Exodus. Als het onderdrukken van de Hebreërs niet tot het gewenste resultaat leidt, dan moeten de Hebreeuwse jongetjes gedood worden. De dood, de moord als wapen. Steeds maar weer. Al in het vierde hoofdstuk van het boek gaat het over de 'broedermoord'. Dat is het eerste doodsbericht als je in de bijbel gaat lezen. Die ontwrichtende dodelijk kracht moet een halt toegeroepen worden. God doet dat direct door de moordenaar te beschermen. Ik ben opgegroeid met de kinderbijbel van Anne de Vries. Daar staat helemaal niet in dat God Kain beschermde tegen de moord op hem. Terwijl dat volgens mij juist zo'n belangrijk moment is. Het doden/moorden moet stoppen. Dat gebeurt helaas niet. In de Kainslijn horen we een aantal generaties later spreken over Lamech. Deze Lamech zegt tegen zijn vrouwen Ada en Silla: ¹⁸

---

¹⁷ Gen.49:5-7.

¹⁸ Gen 4,24 in de NV.

‘Dan zegt Lamech tot zijn vrouwen:
Ada en Tsila, hoort naar mijn stem,
vrouwen van Lamech,
leent het oor aan wat ik zeg!-
want een man heb ik vermoord
om een schram aan mij
en een pasgeborene
om een striem in mij!-
want zevenvoudig wordt Kaïn gewroken,
en Lamech zevenenzeventigmaal! ‘

Tegen deze o zo bekende taal van de patser staat Gods gebod : ‘Gij zult niet doden’. Het zesde gebod staat in het teken van de bevrijding. Karl Barth schrijft als hij het heeft over de vrijheid om te leven¹⁹ : “Als God de Schepper de mens tot zich roept, draagt hij de mens op het leven –zijn eigen leven en dat van ieder andere mens- als de aan hem geleende gave tot eer te brengen en tegen alle willekeur te beschermen, om het in zijn dienst en tot voorbereiding van zijn dienst voortdurend in te zetten.”

Als titel voor het eerste deel van deze paragraaf schrijft Barth met dank aan Albert Schweitzer: ‘De eerbied voor het leven.’²⁰ Barth legt de nadruk op de gehoorzaamheid van de mens aan God die leidt tot de vrijheid van de mens. De mens staat in de gemeenschap en heeft de taak om de vrijheid in die gemeenschap vorm te geven. Barth zegt dat de expliciete vorm van het gebod van de eerbied voor het leven te vinden is in Exodus 20: 13 en Deut. 5:17: “Gij zult niet doden”.²¹

Barth citeert²² Luther die in zijn Grote Catechismus²³ schrijft over de verzoeken om tegen zo’n gebod in te gaan. Barth citeert die verzoeken niet. Juist die zijn ook de moeite waard. Luther noemt de afgunst, de buurman die ziet dat jouw huis of jouw hof beter is, dat jij meer goed en geluk krijgt van God dan hij. Dat leidt tot jaloezie, kwaad- sprekerij en wederzijdse vijandschap. Dan tekent Luther God die naar voren komt als een vriendelijke vader. Hij wil bemiddelen en de twist beslecht hebben, opdat daar geen ongeluk uit ontstaat en de een de ander doodt. Tenslotte wil God dat door dit gebod ieder beschermd, bevrijd en beveiligd wordt tegen ieders misdaad en geweld. Hij stelt dit gebod tot een ringmuur, vesting en toevlucht rondom de naaste, opdat men hem geen leed noch schade aan zijn lichaam doet.” Die Luthertekst is prachtig. Luther zegt dat de hoofdzaak van het gebod is:

1. Dat men niemand leed mag doen noch met de hand of de daad of de tong en alles te voorkomen waardoor de ander geschaad wordt.
2. Je overtreedt dit gebod ook wanneer je de ander goed kunt doen en het niet doet.
Als je een naakte laat doodvriezen terwijl je hem kunt kleden, heb je hem van honger laten sterven. Als je een ter dood veroordeelde niet redt als je daartoe de macht

---

¹⁹ In paragraaf 55 van de KD (KD III,4 Zürich 1969(3) p. 366 e.v.

²⁰ K.D IV, p. 366.

²¹ KD IV,3 p. 390 e.v.

²² KD IV,3 p. 391.

²³ M. Luther, *De grote catechismus*. Vertaald en ingeleid door prof. dr. P. Boendermaker, Kampen 1965, 46-49.

hebt, heb je hem gedood. Luther werkt hier Matth. 25:31-46 de werken van barmhartigheid en onbarmhartigheid concreet uit.

3. Dit gebod zegt Luther heeft ook vooral betrekking op onze vijanden. God wil de wraaklust in ons onderdrukken.

Als ik dit lees en Luthers tekening van God zie als de zachtmoedige vader zie ik God in Genesis 4 die vragen stelt aan Kain: 'Waarom laat je je gezicht vallen? Handel je goed dan kun je toch iedereen recht in het gezicht kijken? Wees sterker Kain dan de woede die jou in de greep wil krijgen. Kain, waar is Abel, je broer? Kain wat heb je gedaan?' Ik vind dat zulke sterke interventies van God als de ouder van beiden. God niet als een deus ex machina die de hand van Kain verhindert om te slaan, maar als de bevrijdende Stem in het gebeuren die de goede vragen stelt en de mens aanmoedigt om het leven van de ander niet te doden.

Karl Barth werkt het zesde gebod in alle finesses uit. Dat voert te ver vanavond. Ter Schegget gaat verder in Barths spoor. Diepzinnig schrijft hij over het zesde gebod in zijn boek over de tien geboden.²⁴ Ook ter Schegget zegt als eerste zin onder het kopje 'Gij zult niet doodslaan': 'Bedoeld is het opzettelijk vermoorden van de vijand'.²⁵ Het zij hem vergeven. Je kunt als ethicus ook niet elke Schriftplaats even grondig onderzoeken. Het gaat er om zegt Ter Schegget dat de vicieuze cirkel van de bloedwraak doorbroken wordt. Het gaat in dit gebod tegen de alles vernielende wil om te doden waardoor de gemeenschap vernietigd wordt. Pas in tweede instantie kun je vanuit deze basis verder denken over de grote problemen zoals het oorlogsprobleem, de doodstraf en het doden van dieren.²⁶

Conclusie: Het mooie van het hoofdstuk van Ter Schegget vind ik dat hij ons – net zoals Luther- duidelijk maakt dat we in een wereld leven die getekend is door moord en doodslag in het verleden, in het heden en waarschijnlijk ook in de toekomst. In die wereld klinkt Gods vraag aan ons allen: 'Mens, waar is je broer, je zusje?' We kunnen ons niet onttrekken aan die wereld, maar we kunnen de Stem van God serieus nemen als weg naar de vrijheid.

11. Jezus radicaliseert het zesde gebod in Matteüs 5:21-26. Dit gebod betreft ons allen. Jezus heeft de radicalisering van dit gebod geleefd en is er aan gestorven.

Ik lees het uit de WV:

21Gij hebt gehoord, dat tot onze voorouders is gezegd: Gij zult niet doden. Wie doodt zal strafbaar zijn voor het gerecht. 22Maar Ik zeg u: Al wie vertoornd is op zijn broeder, zal strafbaar zijn voor het gerecht. En wie tot zijn broeder zegt: raka, zal strafbaar zijn voor het Sanhedrin, en wie zegt dwaas, zal strafbaar zijn met het vuur van de hel. 23Als gij uw gave komt brengen naar het altaar en daar schiet u te binnen dat uw broeder iets tegen u heeft, 24laat dan uw gave voor het altaar achter, ga u eerst met uw broeder verzoenen en kom dan

---

²⁴ G.H. Ter Schegget, 'Vrijheid door gehoorzaamheid' .Over de tien woorden (Baarn 1995).109-130.

²⁵ A.w.,109.

²⁶ A.w.,109.

terug om uw gave aan te bieden. ²⁵Haast u het eens te worden met uw tegenpartij, zolang ge nog met hem onderweg zijt; anders zou uw tegenpartij u wel eens aan de rechter kunnen overleveren, en de rechter u aan de gerechtsdienaar, en zoudt gij in de gevangenis worden geworpen. ²⁶Voorwaar, Ik zeg u: Ge zult daar niet uitkomen, voordat ge tot de laatste penning hebt betaald.

Hier begint de doodslag. Hoe zie je, hoe bejegen je de ander? Ter Schegget legt er de nadruk op dat we er snel op uit zijn de ander in onze grip te krijgen. Lukt dat niet, dan keren we ons van hem af. Daar begint de moord op hem: 'Dat ik hem in zijn anders zijn totaal niet wil aanvaarden en erkennen, maar dat ik hem aanpas aan mijzelf, dat is in beginsel moord. De ander komt mij tegemoet en zegt woordeloos tot mij: Vermoord mij niet! Dat doe ik echter wel, voor zover ik van plan ben hem niet te erkennen als de ander. Dan ben ik feitelijk op zijn vernietiging uit. Hoe vaak in onze wereld loopt ook deze uitbuiting en belediging van de ander niet uit op zijn, al dan niet langzame vermoording?'²⁷

Naast ter Schegget zijn het denkers als G.J. Heering, Yoder, Wink, Levinas, Girard, Schwager, Hannes de Graaf, Krijn Strijd e.a. die dit verder hebben uitgewerkt.

Tot slot een persoonlijke noot: Ik heb het pacifisme vanavond niet genoemd. Ik ben al heel lang lid van Kerk en Vrede. Ik zie bij zoveel theologen ook als het gaat om dit zesde gebod ogenblikkelijk de reflex om te zeggen dat ze geen pacifist zijn. Alsof dat het ergste is wat je wezen kunt. Pacifisme wordt ogenblikkelijk gelijkgesteld met passivisme. Dat vind ik een verschrikkelijk misverstand, soms zelfs een vorm van kwaadaardig misverstaan.

Ik heb daar de afgelopen jaren aandacht aan besteed. U kunt mijn teksten terugvinden op de Ter Schegget website.²⁸ Recent is een uitvoerig artikel van mijn hand verschenen in de bundel onder redactie van Fred van Iersel 'Rechtvaardige oorlog. Rechtvaardige vrede. De titel van het artikel luidt : 'De zondeval van het christendom in de gereformeerde wereld.'²⁹ Daarin vergelijk ik de kritiek op de eerste wereldoorlog van Herman Bavinck met de kritiek van Heering op de eerste wereldoorlog.

Een weldadig ander geluid dan de theologen die ogenblikkelijk verklaren geen pacifist te zijn lees ik bij de Tsjechische theoloog Jan Milic Lochman in zijn boek over de tien geboden 'Wegwijzing van de vrijheid'.³⁰ Schrijvend over de 'oorlog als grensgeval?' schrijft hij dat de oorlog geen christelijke optie meer is. Hij roept de theologische ethiek op zich hierover te bezinnen. De theorie en de theologie van de rechtvaardige oorlog werkt niet meer. 'Bij die herbezinning, zegt Lochman, staat de theologie niet met lege handen. Ze kan nadenken over

---

²⁷ Ter Schegget, a.w. p.111.

²⁸ Lezing Bram Grandia op 11 december 2015: Bert ter Schegget, ethicus tussen Karl Barth, Gerrit Jan Heering, Hannes de Graaf en Krijn Strijd in, over oorlog en vrede. Met 2 excursen : 1. Over Barth en Heering. 2. Over plaatsvervangning (ook te vinden op de site onder <http://www.gheterschegget.nl/?s=Bram+Grandia&submit=Search> .

²⁹ In F. van Iersel (red.) *Rechtvaardige oorlog. Rechtvaardige vrede*. Utrecht 2018, .226-247.

³⁰ J.M. Lochman, *Wegweisung der Freikheit*. Abrisz der Ethik in der Perspektive des Dekalogs. Gütersloh 1979 , 98,99.

een in de kerkgeschiedenis weliswaar bedreigde en verdrongen maar nog steeds aanwezige en werkzame traditie, namelijk de pacifistische. In haar, in het getuigenis van de 'historische vredeswerken' en van non-conformisten zoals de Tsjechische Hussiet Petr Celcicky (1390-1460) in de tijd van de reformatie of Martin Luther King in onze tijd, werd het gebod 'Gij zult niet doden' met een beroep op het voorbeeld en de opstanding van Jezus zonder enige aarzeling ook toegepast op sociaalpolitiek gebied en vertaald in de roep tot een radicale vredespraktijk.' Lochman vraagt om een kritische en open doordenking van deze praktijk. Kritisch op het punt van elke politieke passiviteit en elk wetticisme, maar open waar het de nadruk betreft dat het onder de heerschappij van Christus onmogelijk is om bepaalde terreinen van het leven van voren af aan tussen haken te zetten als het om de draagwijdte van het gebod gaat. Lochman stelt dat onze tijd vraagt om een volhardend en creatief vredesonderzoek en een vredespraktijk die daarbij hoort. Dit ter preventie van het doden in het groot en in het klein.³¹ Een hedendaags theoloog die ons hierin voorgaat is de tot het christelijk pacifisme bekeerde Amerikaanse theoloog Stanley Hauerwas. Hij schrijft in een artikel '11 september 2001: een pacifistisch antwoord'³² : 'Het lijkt mij dat pacifisme de naam is voor de praktijken en de gemeenschap die nodig zijn om die tijd en ruimte te winnen die leiden tot een alternatief voor wraak. Maar ik wil niet doen alsof ik weet hoe dat moet.'³³ Hauerwas is tot andere gedachten gekomen door het lezen van het boek van John Howard Yoder *The Politics of Jesus*.³⁴ Hij schrijft: 'Christelijke geweldloosheid is niet een strategie om geweld de wereld uit te helpen, maar meer de manier waarop christenen moeten leven in een wereld vol geweld. Kortom, christenen zijn niet geweldloos omdat we geloven dat onze geweldloosheid een strategie is om geweld de wereld uit te helpen, maar veeleer omdat getrouwe volgelingen zich niet anders kunnen voorstellen dat ze iets anders zijn dan geweldloos in een wereld van oorlog.'³⁵

Ik eindig met de tekst van het lied van Muus Jacobse. Want Bidden om vrede is naast het werken aan een samenleving waarin mensen elkaar niet doden de taak van de gemeente van Christus:

1 Midden in de dood
zijn wij in het leven,
want Een breekt het brood
om met ons te leven
midden in de dood.

2 Dood is in ons bloed,
dood voor onze ogen,
maar Hij geeft ons moed,
dat wij leven mogen
met de dood in 't bloed.

---

³¹ J.M. Lochman, a.w. 98,99.

³² In Stanley Hauerwas, *Een robuuste kerk*. De christelijke gemeenschap in een postchristelijke samenleving, Zoetermeer 2010, 181-190.

³³ Hauerwas, a.w. p.181,182.

³⁴ In Nederland verschenen onder de titel J.H. Yoder, *De Politiek van het kruis*. Een weg om te gaan. Baarn 1974.

³⁵ Hauerwas a.w., p.183.

- 3 Dat wij uit de dood
opstaan om te leven,
etend van het brood
dat Hij heeft gegeven
midden in de dood.
- 4 Lamp voor onze voet,
licht voor onze ogen,
geef ons levensmoed
met de dood voor ogen,
met de dood in 't bloed.
- 5 Jezus, uit de dood
opgestaan tot leven,
wees voor ons het brood,
dat wij in U leven
midden in de dood.
- 6 Wees voor ons de wijn,
dat wij van U drinken.
Wees voor ons de pijn,
dat wij in U zinken,
dat wij in U zijn.

Liedboek voor de Kerken 1973

In die tekst lees ik het profiel van de gemeente van Christus als vredesgemeente.